

УДК 371.132/.373.2/.3.032(045)

Тетяна Іщук, Надія Мазуренок
Tetiana Ishchuk, Nadiia Mazurenok

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСТУПНОСТІ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL OBSERVATION AS THE CONDITION OF PROVIDING OF CONTINUITY OF PRE-SCHOOL AND PRIMARY EDUCATION

Педагогічну спостережливість фахівців сфери освіти розглянуто як складну динамічну якість, яка розвивається в процесі професійної та практичної підготовки. У статті проаналізовано підходи науковців до розкриття змісту поняття, обґрунтовано значимість педагогічної спостережливості у професійній діяльності вихователів та вчителів початкових класів. Аргументовано, що її сформованість є важливою умовою забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти.

Ключові слова: професійна діяльність, особистість, педагогічна спостережливість, наступність, дошкільна освіта, початкова освіта.

Зміни державної політики в галузі дошкільної та початкової освіти, підвищення вимог до професійної компетентності педагогів зумовлюють необхідність розвитку комплексу професійно важливих якостей на етапі фахової підготовки до педагогічної діяльності. Серед них важливе значення має педагогічна спостережливість, яка, виступаючи основою пізнання й розуміння індивідуальної неповторності дитини, стає запорукою гуманізації та індивідуалізації освітнього процесу, визначає успішність, ефективність і результативність педагогічної діяльності. Розв'язання проблеми розвитку професійної спостережливості відповідає запитам

© Тетяна Іщук, Надія Мазуренок, 2017

державної політики та психолого-педагогічної практики фахової підготовки майбутніх вихователів, вчителів початкових класів.

У висвітленні теорії досліджуваного питання потрібно всебічно враховувати взаємозв'язки суспільно-психологічних явищ, залежність розуміння цієї проблеми від загального розвитку наукової думки. Вчені наголошують, що сучасні заклади освіти не повинні обмежуватися наданням дітям певних знань, вони покликані виховувати їх активну життєву позицію по відношенню до важливих проблем, розвивати вміння самостійно орієнтуватися в навколишньому середовищі, постійному потоці інформації, формувати потребу бережливого ставлення до оточуючої дійсності тощо. Ці завдання успішно вирішуватимуться за умови високого рівня розвитку спостережливості педагога з метою забезпечення наступності дошкільної та початкової ланок освіти [5, с. 57].

Тому важливим завданням професійного становлення майбутніх вихователів та вчителів початкових класів є формування пізнавального елемента практично-перетворювальних здібностей – педагогічної спостережливості, що являє собою комплекс педагогічних якостей, які функціонують як операціональні механізми бачення явищ, фактів педагогічного процесу в усій різноманітності їх особливостей і ознак. Практичне розв'язання цієї проблеми пов'язане із соціальними завданнями та вимогами суспільства щодо забезпечення якості дошкільної та початкової освіти.

Проблема спостережливості, розвитку цієї риси особистості завжди була в центрі уваги науковців. Вони визначають означене поняття як здібність (С. Головін, Г. Костюк та ін.), якість людини (С. Макаренко, С. Максименко, Д. Ніколенко та ін.), її рису (М. Гамезо, О. Петрова та ін.), складову соціально-перцептивної компетентності фахівців (В. Зазикін, І. Кулькова та ін.). У полі зору сучасної науки знаходяться праці, в яких спостережливість визначається професійно важливою якістю для представників різних спеціальностей: держслужбовців (Ю. Терещинко, Д. Ніколенко та ін.), юристів (І. Абакумова, О. Столяренко та ін.), психологів (Л. Регуш, В. Ковальов, В. Кузьменко та ін.), педагогів (І. Зязюн, Г. Кислова, Л. Колодіна, В. Лежніна, Т. Мандрикіна, О. Телеєва та ін.). Зокрема, у процесі дослідження спостережливості майбутніх фахівців освіти виявлено психологічні особливості її формування (Г. Кислова), вплив спостережливості на ефективність педагогічної взаємодії (Л. Колодіна), взаємозв'язок між проявом цієї властивості та точністю емпіричних прогнозів (В. Лежніна), педагогічні особливості формування спостережливості в процесі спілкування (І. Мандрикіна), ефективність використання тренінгових вправ для її розвитку (О. Телеєва).

На важливість і необхідність розвитку професійної спостережливості у майбутніх вихователів дітей дошкільного віку та вчителів початкових класів під час фахової підготовки вказують А. Домбро, О. Кононко, В. Кузьменко, З. Курлянд, Є. Панько, Т. Піроженко, М. Фосед та ін.

Незважаючи на прояв інтересу вчених до проблеми спостережливості, у психолого-педагогічній літературі відсутні фундаментальні дослідження питання розвитку педагогічної спостережливості як умови забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти. Тому метою статті є розкриття змісту поняття «педагогічна спостережливість», важливості високого рівня її сформованості у цьому контексті.

У науково-психологічній літературі педагогічну спостережливість характеризують як професійно важливу якість педагогів, сутність якої полягає у фіксації і інтерпретації суттєвих, характерних і навіть малопомітних зовнішніх проявів індивідуальних особливостей освітнього процесу [3, с. 236]. Її інтерпретують як особливість психічної діяльності педагога, його вміння помічати в педагогічних явищах суттєве, але малопомітне, те, що не виділяється з навчально-виховного процесу, але є важливим у педагогічній діяльності [4, с. 133].

Ця властивість дає змогу йому відслідковувати найістотніші психолого-педагогічні характеристики, що вказують на індивідуальні особливості суб'єкта навчально-виховної взаємодії. Будь-яка дія вихователів та вчителів ґрунтується на результатах спостереження. Педагогічна

спостережливість є професійно необхідною якістю особистості, яка виявляється в умінні бачити суттєве на основі малопомітних ознак.

Спостережливість є психічною властивістю, що базується на відчутті та сприйманні. Завдяки спостережливості педагог розрізняє ознаки та об'єкти, які мають незначні відмінності, помічає різницю в подібному, бачить її при швидкому русі, при змінному ракурсі, має змогу скоротити до мінімуму час сприйняття індивідуальних особливостей дітей, навчально-виховного процесу. Однак спостережливість – це не просто сприйняття, а свідоме, цілеспрямоване, планомірне, вибіркове сприйняття визначеного процесу або об'єкта.

Спостережливість має складні зв'язки з іншими особистісними характеристиками, чим і зумовлюється її вплив на розвиток особистості та професійне становлення майбутнього спеціаліста. Спостережливість ґрунтується на увазі, увазі, мисленні й пам'яті. І вихователь, і вчитель початкових класів має виробити в себе здатність розуміти, яка внутрішня сутність прихована за зовнішніми ознаками, тобто, спостерігаючи, аналізувати, порівнювати, узагальнювати.

Таку логіку думок знаходимо в порадах А. Макаренка: «Можна й потрібно розвивати зір, просто фізичний зір. Це необхідно для вихователя. Треба вміти читати на людському обличчі, на обличчі дитини, і це читання може бути навіть описано в спеціальному курсі. Нічого хитрого, нічого містичного немає в тому, щоб по обличчю дізнаватися про певні ознаки душевних порухів» [1, с. 260].

На спостережливість як уміння «бачити очима розуму ... у центрі всіх його відношень» не раз вказував К. Ушинський, підкреслюючи її необхідність для виконання багатьох педагогічних дій, зокрема в ситуації взаємодії та спілкування. В. Сухомлинський тісно пов'язував спостережливість з допитливістю, системністю, гнучкістю, самостійністю і критичністю розуму. У дослідженнях О. Бодальова та інших учених ґрунтовно аналізуються різні компоненти спостережливості [6, с. 347].

Найголовнішим параметром педагогічної спостережливості є сприйняття людей (колег, вихованців, їх батьків) і процесу взаємодії з ними. Думки, враження про них визначають такі елементи:

1. Статистична експресія (зовнішній вигляд): фізіономіка (типовий вираз обличчя, фігура, постава); артефакти (одяг, зачіска, прикраси, макіяж, запахи).

2. Динамічна експресія: кінесика (комунікативно значущі рухи): міміка (рухи м'язів обличчя, погляд), пантоміміка (жести, хода, дії); таксика (дотики, потискування, погладження).

3. Проксеміка (організація міжособистісного простору): дистанція між співбесідниками; розміщення співбесідників відносно один одного.

4. Звукова експресія: просодика (тембр, темп, висота, гучність голосу, акцент, наголоси); екстралінгвістика (сміх, плач, паузи, покашлювання, позіхання та ін.) [2, с. 246-247].

Увага до проблеми розвитку спостережливості майбутніх фахівців повинна бути в полі зору впродовж усього періоду їх професійної підготовки. Ефективним шляхом розвитку спостережливості є інтенсифікація навчального процесу у вищих педагогічних навчальних закладах. За умови його оптимальної організації це сприятиме формуванню педагогічної спостережливості майбутніх педагогів.

За дослідженнями науковців процес розвитку педагогічної спостережливості студентів має своєрідні етапи, які необхідно враховувати. Перш за все, підготовка основи для розвитку цієї якості – створення умов, які сприяють виникненню потреби щодо формування спостережливості, поглибленню знань про вікові особливості дошкільнят та молодших школярів, методику викладання окремих предметів та прояву відповідних видів активності. Наступним є виховання позитивного ставлення до майбутньої педагогічної діяльності. Важливим є організація спостережень, у процесі яких активізується пізнавально-інтелектуальна діяльність як основа розвитку спостережливості [4, с. 136].

У практиці педагогічних вузів склалися різні підходи до проблеми формування вмінь спостерігати педагогічний процес. Вони реалізуються у вивченні психолого-педагогічних дисциплін, у теоретичній і практичній підготовці майбутніх фахівців галузі освіти. У цьому переконує досвід відомого педагога П. Блонського, який ввів у семінарські і лабораторні заняття з психології спеціальні завдання, які необхідно було відслідковувати і вирішувати.

Спостережливість є професійно значимою властивістю особистості. Тому педагог, як професіонал, повинен уміти: 1) у зовнішній поведінці або в самій зовнішності дитини побачити її внутрішні психічні стани чи властивості; 2) диференціювати ознаки, через які дитина виявляє себе зовні; 3) відчувати інтерес до дитини як об'єкта уваги і спостереження, на підставі чого формується вибірковість сприйняття, швидко набувається досвід спостереження за вихованцем і усвідомлення його психічних станів; 4) сприймати як об'єкт спостереження не тільки особистість, а й процес організації взаємодії з нею. Тому спостережливість педагога залежить від наявності емпатійного компонента, що забезпечує внутрішнє бачення психічного стану, емоційну ідентифікацію переживань дитини [5, с. 165].

Як важлива якість майбутнього педагога, спостережливість дає змогу компетентно відслідковувати індивідуально-психологічні особливості дітей, розрізняти незначні зміни в їх поведінці, емоційних станах, самопочутті, мотивації вчинків тощо. Це досягається сукупністю мислительних та особистісних властивостей, передусім інтуїції, уважності, доброзичливості, емпатії. Спостережливий вихователь та вчитель здатний своєчасно і чітко діагностувати тривалу й стійку психолого-педагогічну реальність і проникати в суть загальної ситуації життя дитини як особистості, знаходити пояснення її поведінки, вчинків, дій.

Майбутньому педагогу потрібно й себе бачити так, як бачать його інші, повернутися обличчям до себе і зрозуміти, які сигнали йдуть від нього до вихованців. Щоб бачити себе очима дітей, варто частіше аналізувати власну діяльність, намагаючись поставити себе на місце учнів (ідентифікувати свою позицію з позицією дітей); відвідувати уроки та заняття колег і порівнювати свою поведінку з їхньою; усвідомлювати, як особисті недоліки впливають на роботу, на ставлення дітей; визнавати власні помилки.

Професійна педагогічна спостережливість підпорядкована і спрямована на успішне й результативне здійснення педагогічної діяльності та творчу самореалізацію, що передбачає вирішення основного завдання дошкільної та початкової освіти – розвиток та проектування особистості дитини. Це знаходить реалізацію в тому, що за умови високого рівня розвитку цієї якості педагога в своїй професійній діяльності будуть компетентно забезпечувати:

1. Організацію та здійснення навчально-виховної роботи, яка сприяє формуванню цілісної, гармонійної та всебічно розвиненої особистості.

2. Пізнання та розуміння внутрішнього світу дитини, її рис характеру і звичок, схильностей і здібностей, потреб та інтересів, почуттів і переживань, пошуків і роздумів, що є підґрунтям для виявлення тенденцій розвитку дошкільників та молодших школярів і прогнозування індивідуальних варіантів їх становлення.

3. Розуміння причин поведінки вихованців, їх цілей, думок, намірів у певній ситуації життєдіяльності, відокремивши суттєве від неістотного, головне від другорядного, розкривши психологічні зв'язки між цими проявами.

4. Планування та здійснення особистісноорієнтованого та індивідуальнодиференційованого освітнього процесу, визначення ефективності методів і прийомів створення розвивального середовища, внесення ситуативних і стратегічних змін для активізації внутрішніх можливостей дитини.

5. Виявлення особливостей розвитку не тільки окремої особистості, а й дитячого колективу (спілкування, взаємодія між дітьми, їхні взаємостосунки, соціальний статус тощо) [3, с. 237].

Отже, розвиток педагогічної спостережливості майбутніх працівників сфери освіти є динамічним і складним процесом, який зазнає постійних змін. Тому осмислення науково-теоретичних положень та організація цілеспрямованої та систематичної роботи у цьому

контексті сприятиме розвитку педагогічної спостережливості, її вдосконаленню, набуваючи нових рис та глибини. Це, у свою чергу, забезпечуватиме наступність дошкільної та початкової освіти.

Важливим, на нашу думку, щодо порушеної проблеми, є розгляд питань науково обґрунтованих критеріїв та рівнів розвитку педагогічної спостережливості, застосування інноваційних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів.

Список використаних джерел

1. Макаренко А. С. Собрание сочинений: В 5 т. / А.С. Макаренко; под общ. ред. А.В. Терновского. – М. : Правда, 1971. – Т. 4. – 432 с.
2. Педагогіка вищої школи : Навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмельюк, А.В. Семенова, та ін.; За ред. З.Н. Курлянд. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
3. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – 2-ге вид. допов. і переробл. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.
4. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – 2-ге вид. допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
5. Психологія праці та професійної підготовки особистості: [навч. посіб.] / Г.О. Бал [та ін.]; [ред. П.С. Перепилиця, В.В. Рибалка]; АПН України, Ін-т педагогіки і психології професійної освіти. – Хмельницький : Універ., 2001. – 330 с.
6. Сисоева С.О. Хрестоматія з психології та педагогіки : навч. посіб. [для студ. вищих навч. закл. непедагогічного профілю традиційної та дистанційної форм навчання] / С.О. Сисоева, Д.Б. Поясок. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2008. – 400 с.

Pedagogical observation of the specialists in the sphere of education is characterized as a complex dynamic quality that is developed in the process of professional and practical training. Based on the analysis of scientific sources we generalized in the article the approaches of scientists to the disclosure of the content of the notion «pedagogical observation», singled out the stages of its formation as an important professional quality of a pedagogue, namely: preparation of the basis for the development of this trait; organization of observations, in which cognitive-intellectual activity is intensified; education of positive attitude to the future pedagogical activity. The necessity of knowledge of the factors of formation of the studied quality, high level of development of which is essential to ensuring the quality of educational process both in pre-school institutions and primary school has been made topical. Characteristic features of the high level of development of pedagogical observation have been singled out: understanding of non-verbal means of communication (facial expressions, gestures, pantomime, etc); knowledge of the emotional states of the pupils; manifestation of the arbitrariness of perception; pedagogical mastery. The attention is accented on the necessity of self-knowledge as the ability to analyze own activity, to identify personal position with the position of the pupils, to realize personal impact on children's attitudes to the pedagogue, to recognize own mistakes and so on. The article reveals the importance of pedagogical observation in professional activity of educators and primary school teachers, which will contribute to the competent tracing of individual-psychological characteristics of children, the distinction of minor changes in their behavior, emotional states, health, motivation of actions. Such professional approach will create the conditions for the positive adaptation of the pupils, building relationships, communication, development of creative abilities of children that will ensure the continuity of pre-school and primary education.

Key words: professional activity, personality, pedagogical observation, continuity, pre-school education, primary education.